

» **Üstad hakikatin eşğinde**

Necip Fazıl Kısakürek kendisini bohem hayattan çekip kurtaran ve hakikatin kapısını aralayan şeyhi Abdülhakim Arvâsi Hazretlerinin dizinin dibinde.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İki Devrin Âlimi

Tekke ve zaviyelerin, medreselerin kapatıldığı bir dönemde İslamî ilimleri elinde bir kor ateş gibi taşıdı Arvâsî Hazretleri. “Bu milletin çektikleri Sultan Aziz’e yapılanların cezasıdır. Sultan Hamid’e daha sıra gelmedi” sözleri ve gayretkeş hizmetleri Osmanlı’ya bağlılık ve muhabbetinin işaretidir. Sultan Abdülhamid ile Sultan Vahîdeddin’in himmet ve hürmetini kazanan, Necip Fazıl’ın da şeyhi olan Abdülhakîm Arvâsî’nin örnek hayatı...

▲ EKREM BUĞRA EKİNCİ ebekinci@hotmail.com

Gençlik yıllarında gördüğü o mübarek rüyada Resulullah’ın (sas) huzurunda sorulan fıkın derin meselelerine ait bir suale kendisinin cevap vermesi emrediliyordu. İlk hocası olan babası, “Seni müjdeleirim! Fahr-i âlem efendimiz, seni mezun ve din bilgilerini tebliğe memur buyurdular. İnşallah âlim olursun! Bütün gücünle çalış!” sözleriyle rüyayı tabir etti.

1860’da Van’a bağlı Başkale kasabasında dünyaya gelen ve soyu İmam Ali Rıza’ya dayanan Abdülhakîm Arvâsî’nin hayatı bu rüya ile istikamet bulacaktı. Oğluna meşhur kelâm ve tasavvuf büyüklerinden Abdülhakîm Siyalkutî’nin ismini uğur sayarak veren babası Halife Mustafa Efendi, Nehrili Seyyid Ubeydullah’ın talebesi idi. Genç yaşta vefat edince ailenin yükü büyük oğlu Abdülhakîm Efendi’nin omzuna bindi.

Dedelerinin Kanuni Sultan Süleyman zamanında Bağdat’tan gelerek yerleştiği, bugün Bahçesaray’a bağlı Arvas köyü, asırlar boyu mühim bir ilim merkezi olmuş; İran hududundaki mevkii itibarıyla sapık inançların Anadolu’ya girmesine set çekmiştir.

Abdülhakîm Arvâsî Başkale’de ilk ve orta mektebi bitirdikten sonra Arvas’ta babasının amcazâdesi olan büyük Nakşi şeyhi Seyyid Fehim Efendi’ye talebe oldu. 22 yaşında zahirî ilim icazeti aldı; 28 yaşında iken de hocası kendisini halife tayin etti. Böylece Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Çeştiyye, Kübreviyye ve Sühreverdîyye yolunda mürid-i kâmil oldu; yani talebe yetiştirip insanları irşad ederek evliyalık makamlarını kazandırmaya ehliyet kazandı.

Memleketine dönerek kendi parasıyla kurduğu medrese ve tekkede talebe yetiştirmeye başladı. Başta kardeşleri olmak üzere mezunları Şarkta müftülük, müderrislik, kadılık vazifeleri aldılar. Bu küçük medresenin faaliyeti İstanbul’un dikkatini çekince Sultan Abdülhamid maddî yardımda bulundu; dahası ihtiyaç duyulan kitapları yolladı. Buraya artık Hamidiye Medresesi deniyordu.

Abdülhakîm Arvâsî 1898 ve 1908 senelerinde İstanbul üzerinden- yakınları ve talebeleriyle beraber iki defa hacca gitti. İlkinde Sultan Hamid, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa’nın *Nimetullah* adlı vapuruyla kendilerini hac- ➤

» Hicret yollarında bir zâhid

Adana Vilayeti Muhacirin Müdiriyeti şarktan hicret edenler için belli bir miktar tahsisat ayırmış ve Abdülhakim Efendi için de 1500 kuruş talep edilmişti. Arvâsi Hazretlerinin Adana'da kaldığı ev.

ca gönderdi. İkinci hac dönüşü Abdülhakim Efendi, Sultan Abdülhamid'in Cuma selamlığında bulundu. Hicaz'da yaşayan Hindistanlı âlim ve veli Şeyh Ziyâ Mâsum Müceddidî ile tanıştı. Ondan ayrıca hilafet aldı; Üveysilikten de mezun oldu. (Üveysî büyüklere talebelerini manevî olarak yetiştirip kemâle getirirler.)

Rus işgali üzerine 1915 Mayıs'ında ailesiyle beraber her şeyini geride bırakarak hicret eden Abdülhakim Efendi Erbil, Musul, Adana ve Eskişehir'de bir müddet kaldıktan sonra 1919 Nisan'ında İstanbul'a geldi. 150 kişilik ailesinin çoğunu açlık ve hastalık sebebiyle yolda kaybetmiş; geriye sadece 20 kişi kalmıştı.

Sultan Vahideddin kendisini Eyüp'te boş bulunan Kaşgarî Dergâhı'na şeyh olarak yerleştirdi; hem de zamanın meşhur hocalarının ders verdiği Medrese-tü'l-Mütehassısın adlı yüksek ihtisas medresesine ta-

savvuf müderrisi tayin etti. Vahdet-i vücud telâkkinde aynı yolda olmadığı, ama kendisine son derece hürmet ettiği Muhyiddin Arabî hazretlerinin kitaplarından ders verdi.

Padişahın hocası Ömer Ziyâeddin Dağıstânî başta olmak üzere zamanın meşhur âlim ve şeyhleriyle dostluk kurdu. Halkasında hocalar, paşalar, hattatlar, şairler, hatta hırkasını çıkarıp müridliğe tâlib olan şeyhler toplandı.

Padişah Abdülhakim Efendi'yi sever, hürmet ederdi. Kadir gecesindeki Hırka-i Saadet ziyaretini yüzlerce hoca arasında onunla beraber yapmayı tercih etmişti mesela. Yıldız Sarayı'na iftara davet edip Anadolu'da Yunanlarla muharebe eden askerler için duasını, hem de vaaz ve derslerinde halka bunu anlatarak maddî ve manevî yardım yapmalarını temin etmesini istedi.

Arş-ı İlahî'yi gördüm

1924'te medreseler, 1925'te de tekkeler kapanınca Abdülhakim Efendi bir daha şeyhlik faaliyetinde bulunmadı. "Boş mekânları kapattılar. Bunlar zaten kendilerini kapatmıştı. İstanbul'a geldiğimde bid'at karışmamış çok az tekke vardı" dedikten sonra, "Ta-

rikat işi kıyamete kadar bitmiştir. Ancak muhabbet ve muhiblik bâkidir” buyurarak artık tasavvufun pratiklerinden ziyade manevî mirasına sahip çıkılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bir süre Vefa Lisesi’nde din dersleri verdi. Vefatına kadar Ayasofya Camii, Bayezid Camii, Fatih Camii, Eyüp Camii, Ağa Camii, Sinanpaşa Camii, Üsküdar Yeni Cami, Osmanağa Camii, Zuhuratbaba Camii, Arap Camii, Yeraltı Camii ve Kasımpaşa Camii’nde fahrî vaazlara devam etti. Bu derslere mesture bir şekilde gelip bir kenarda oturan hanımlar da iştirak ederdi.

Çok âlimlerin okutmaktan çekindiği *Beydâvî Tefsiri*’nden ders verip tamamlamak kendisine nasip oldu. Ayrıca Ebussuud, Nimetullah ve Hüseyinî tefsirlerinden başka, *Şir’atü’l-İslâm*, *Şifâ-i Şerif* ve *Kim-yâ-i Saâdet* okuttu. Kürsüde sahabenin üstünlüklerini anlattı; hatta bu sebeple kendisine “Muaviye’nin Avukatı” ismini taktılar.

İttihatçılara muhalif olmasına ve çok sevdiği Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi’nin ısrarına rağmen Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na girmedi. Siyasetten uzak durduğu halde yeni devirde devamlı göz hapsinde tutulduğunu biliyoruz. “Müslüman dine uyar, günah işlemez; kanuna uyar, suç işlemez” buyurarak insanın kendisini tehlikeye atmasının, fitne çıkarmanın caiz olmadığına işaret ederdi. Ama din düşmanlarına karşı tavizsiz duruşunu hep muhafaza etmiştir.

1931 yılı Ramazan ayında apar topar evinden alınarak Mene-men’e götürülerek Divan-ı Harb’e çıkarıldı. Mahkemede, “Sen şeyhmişsin?” sualine şu tarihî cevabı verecekti:

“Abdülkâdir Geylânî, İmam-ı Rabbânî gibi zâtları kasedediyorsanız, ben onlara hizmetkârlık yapmaya bile lâıyk değilim. Piyasadaki sahtekârları söylüyorsanız, ben onlara tenezzül etmem!”

Bu cevap üzerine beraat edip İstanbul’a dönse de dine hizmeti ve etrafında genç ve münevver bir zümrenin teşekkülü bir gürühu rahatsız etmişti. 1943’te, yine bir Ramazan günü dergâhı polislerce basılarak 83 yaşındaki Abdülhakîm Efendi evvela emniyete götürüldü, sonra da İzmir’e sürgün edildi. Evi mühürlendi, eşyasına el konuldu.

Yaşlılık, yol ve havanın tesiriyle hastalandı. Milletvekili olan damadının ısrarlı teşebbüsleri üzerine hükümet İzmir’den Ankara’ya gelişine izin veriyse de burada iki hafta ancak yaşayabildi. Hacı Bayram’daki yeğeninin evinde 27 Aralık 1943 günü vefat etti. Son sözleri “Arş-ı ilâhîyi gördüm! Ne güzel!

MAREŞAL TEKKEDE

Mareşal Fevzi Çakmak’ın Burhan Toprak ile evli olan kızı Muazzez Hanım 1939 senesinde veremden vefat etmişti. Burhan Toprak Abdülhakîm Efendi’yi severdi. Kızcağzı dergâh yolunda bir yere defne-dildi. Definden sonra Mareşal tekkeye çıktı. Kendisine çay ikram edildi. Abdülhakîm Efendi bu vesileyle kendisine, “İnönü hiçbir şey değilken, siz onu reis-i cumhur yaptınız. Korkarım bunun mesuliyetini çekersiniz” tarzında cesaretli bir söz söyledi. Çakmak, bu mülâkattan sonra nedamet getirdi. Son za-manlarında İnönü’ye muhalefetinin arkasında işte bu ikaz vardır.

Ne güzel!” oldu. Cenazesi asrî mezarlığa konmayarak, yakındaki Bağlum kasabasına götürüldü ve burada defnedildi.

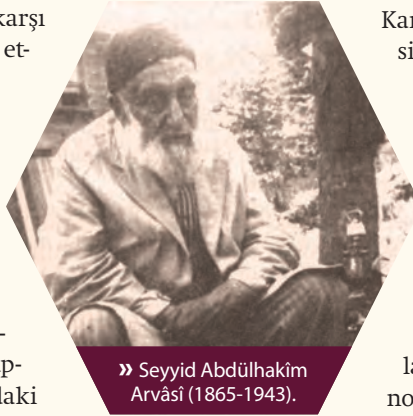
“Türkiye’yi bırakıp bir yere gitmem”

Geride Mekki Üçışık ve Münir Üçışık adında iki oğlu, Mâhîde Arvas adında bir kızı kaldı. Büyük oğlu Mekki Efendi babasından okumuş, sonra Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi’ni bitirerek Üsküdar ve Kadıköy müftülüğü yapmıştır. Kardeşi Taha Efendi ise Osmanlı Meclisinde mebusluk yapmış ve Diyânet İşleri Reisliği’nde çalışmış bir âlimdi.

Abdülhakîm Efendi tasavvuf pratiği yanında nazariyatına dair de eser veren nadir şeyhlerdendir. Tarikat adabına dair *Râbita-ı Şerife* risâlesi ve tasavvufu anlatan *er-Riyâdüt-Tasavvufiyye* (Tasavvuf Bahçeleri) adlı eseri matbudur. Bunun dışında mektupları, fetvâları ve sohbetinde tutulan notlar *Sevânihi’l-Efkâr* adıyla toplanmış ise de basılmamıştır. Fıkıh, kelâm, tasavvuf ve siyer meselelerine dair basılmış risâleleri ve uzun mektupları vardır.

Necip Fâzıl Kısakürek’in onu tanıdıktan sonra hayatına bambaşka bir istikamet verdiğini biliyoruz. Kimyager Albay Hüseyin Hilmi Işık genç yaşta talebesi olduğu Abdülhakîm Efendi’nin manevî mirasına sahip çıkmış, birçok dilde neşredip Türkiye’ye ve dünyaya yaydığı din kitaplarıyla etrafında Abdülhakîm Efendi’yi seven bir topluluk teşekkül etmiştir.

Abdülhakîm Efendi’nin üç dilde şiirleri var ise de şiirle uzun uzadıya meşgul olmamıştır. Mevlânâ Hâlid’in *Divanı*’nı çok beğenir; “İstanbul’a bedeldir; hâşâ, yanlış söyledim, dünyaya bedeldir” buyu- >>

» Seyyid Abdülhakîm Arvâsî (1865-1943).

» **Sohbet ile irşad**

Abdülhakim Efendi dervişleriyle bir ağacın altında sohbet ederken. Oturanlar: Sağdan, Faruk Işık, Abdülhakim Efendi, Mazhar Veziroğlu, Necip Fâzıl, Cevat Bey.

rudu. “İmam-ı Rabbânî’nin âşığıyım” der; onun *Mektubat* adlı kitabı için, “Âlem-i İslam’da misli yazılmamış bir kitaptır” diye ilave ederdi.

Boş durduğu görülmemişti. Huzurunda ilimden konuşulmadığı, bir mısra veya dinden bir cümle yazılıp izah edilmeyen gün yoktu.

Kapalıçarşı’dan geçerken tanıdıklarından birinin, “Efendi Hazretleri! Dua buyurun da, Allah u Teâlâ Ümmet-i Muhammed’i kurtarsın!” sözüne hiç tereddüt etmeden, “Siz bana Ümmet-i Muhammed’i gösterin, ben de size hemen onun kurtulduğunu haber vereyim. Nerede o ümmet?” buyurdu.

Efgânî, Abduh gibi modernistlerin zararlarına ilk defa işaret edenlerden, Vehhâbî tehlikesine dikkat çekenlerden ve İngiliz emperyalizminin o yıllardaki İslam aleyhtarı politikasını en iyi anlayanlardan biri olmuştu.

İmanı muhafaza edip bunu Ehl-i Sünnet itikadına göre düzeltmek lâzım geldiğini her fırsatta vurgular, farzları yapıp haramlardan kaçınmanın ehemmiyetine dikkat çekerdi. Erkek çocukların dinini öğrenmeden mektebe gönderilmesini doğru bulmaz, zamane mekteplerini genç zihinleri zehirleyen yerler olarak vasıflandırır.

Sohbetlerinde sık sık, “Temiz ve yeni elbise giyiniz! Mevki ve hürmet sahibi olan kimseler gibi giyiniz! Helâl olan elbiseleri ve yemekleri ve şerbetleri lüzumu kadar kullanınız! Gittiğiniz yerlerde ahlâkınızla, sözlerinizle İslam’ın vakarını, kıymetini gösterdiğiniz gibi; giyinmenizle de hürmet ve alâka toplayınız! Çeşitli, lezzetli yemeklerle ve tatlı, soğuk şerbetlerle bedeninizi, nefislerinizi rahat ve hoş tutunuz!” derdi. Servetin bizatihi kötü olmadığına ama dünya malının kalbe sokulmasının zararına dikkat çekerdi.

Almanlar 2. Cihan Harbi’nde hududa dayandıkları zaman, Hicaz’da yaşayan akrabaları daimî kalmak üzere kendisini Mekke-i Mükerrerme’ye davet ettiler. “Ben Türkiye’yi bırakıp bir yere gitmem. Müslüman için yaşanacak yer burasıdır. Ehl-i Sünnetin kuvvetli olduğu yerdir” buyurdu. Bir defasında da, “İslamiyet bu memleketten giderse; ne Hind’de kalır, ne Sind’de!” buyurdular.

HEM MÜCEDDİD, HEM MÜCÂHİD

“Gâyem, imandır. İstanbul câmilerinde 25 sene iman anlattım. Din yalnızca iki rek’at namaz kılmak değildir. Allahu Teâlâ’nın razı olduğu hükümleri yerine getirmektir.” Böyle diyordu Seyyid Abdülhakim Arvâsi hazretleri yeni devrin getirdiği yeisle.

Hem dinî ilimleri, hem tasavvufu bir arada öğreten ender şahsiyetlerden... Hem kendi kurup masrafını karşıladığı medresesinde talebe yetiştiren, hem de dergâhında ilahî marifeti gönüllere nakşeden son mürşidlerden... Yeni devirde, medrese ve tekkeler kapatıldıktan sonra bile vaaz ve irşaddan geri durmayarak, doğru dinin öğrenilip yaşanmasında hassasiyet gösteren bir müceddid. Bu yolda hayatını hep sıkıntılarla geçirmiş ve bu şekilde âhirete göçmüş büyük bir mücâhid.

İstanbul'u çok severlerdi. "İstanbul ne garib bel-del İnsan, iyilik için de, kötülük için de burada her vâsıtayı bulabilir. Dünyanın tapusunu verseler; İstanbul'daki bir kulübeye değişmem" buyurdular.

Abdülhakîm Efendi dine, millete ve insanlığa yapmış oldukları hizmetler sebebiyle Osmanlılara çok bağlıydı. Bir gün Süleymaniye Camii'nin yanından geçerken, "Ne muazzam ve haşmetli bir duvar!" diyen bir talebesine, "Sahipleri de öyleydi!" buyurdu. "Osmanlı sultanlarının hizmeti tâbiine yetişir mi?" sualine, "Daha çoktur" (yani sahâbeden sonra gelir) buyurdu.

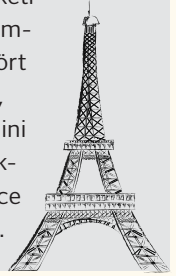
Devamında şöyle buyurdular:

"Osmanlı padişahları dindar insanlar idi. Dini muhafaza ettiler. Dinin direği idiler. Sultan Hamid hal' olununcaya kadar böyledir. Tabii hepsinin hizmeti aynı derecede değildir. Sultan Fatih, Sultan Selim, Sultan Süleyman, satvet (ezici güç) ve kudret devirlerinde hüküm sürdüler. Hepsinin yardımcıları ve etraflarında iyi insanlar vardı. Sultan Selim'in yanında İbni Kemal, Sultan Süleyman'ın yanında Ebussuud Efendi vardı. Onun için kolay hizmet ettiler. Sultan Abdülhamid ve Sultan Vahideddin zamanında ise bu satvet ve kudretten eser kalmamıştı. Üstelik hiç yardımcıları yoktu. Çevrelerinde iyi adam kalmamıştı. Onun için bunların büyüklüğü anlaşılamadı. Zor şartlarda, yoklukta hizmet et- >>

ALMANLAR NEDEN PARİS'TEYİMİŞ?

Abdülhakîm Efendi bir gün dergâhın bahçesinde otururken, Fransız sefiri René Massigli ziyarete geldi. Tepedeki Piyer Loti kahvesini gezmiş, dönüşte Kaşgarî Dergâhı'nın kapısından geçerken, mihmandarına "Burası neresi?" diye sormuş. O da, "Bir İslam âliminin evi" deyince sefir görmek istemiş. Abdülhakîm Efendi bahçede oturuyorlardı. Sefiri karşılamadan önce içeri girip en güzel elbiselerini giyindiler, sarıklarını sardılar; sefirin karşısına öyle çıktılar. Oturtular, çay ikram ettiler.

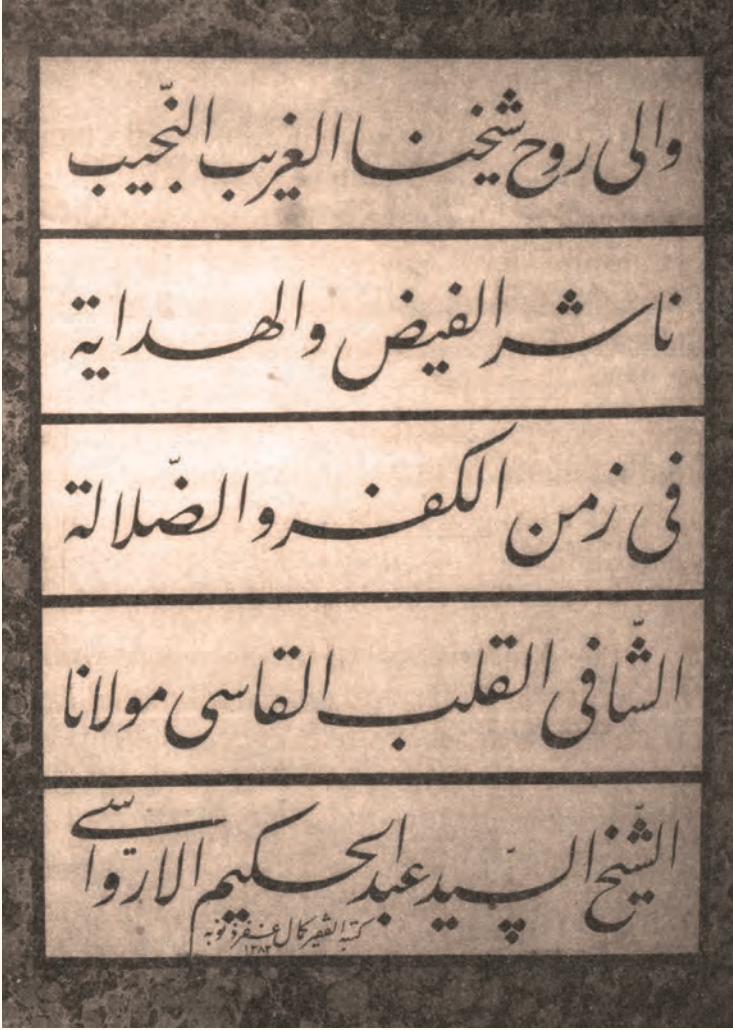
Laf arasında Abdülhakîm Efendi, "Almanlar Paris'e niçin girdi? Sebebini biliyor musunuz?" diye sordu. Fransız sefiri bir ihtiyar hocadan bu sözleri duyunca şaşırıldı. "Bilemiyorum. Siz biliyor mu-sunuz?" dedi. Abdülhakîm Efendi "Eee, onun sebebi çok meydanda!" deyince büsbütün şaşırıldı. "Paris'in elden gitmesine sebep, Fransız ordusunun mağlup olmasına sebep Fransız hükümetidir. Eskiden Fransa krallıktı. Krallar memleketin sahibiydi. Memleketi mülkü, tebaayı da ailesi olarak görürdü. Baba gibi memleketi için çalışırlardı. Şimdi cumhuriyet idaresinde dört senede bir hükümet değişiyor. Hiç kimse memleketi, halka sahip çıkmıyor. Nasıl olsa gideceğim diyor. Cebini doldurmaya bakıyor. Sahip çıkmadılar halka, sahip çıkmadılar orduya, sahip çıkmadılar memleketi!" deyince sefir ayağa kalktı, "Bravo, çok doğru söylediniz!" dedi.

» Osmanlıya ve Halifeye hürmet esastı

Seyyid Abdülhakîm Efendi, Sultan II. Abdülhamid'i çok sever ve ona yapılan haksızlıklara daima karşı çıkardı. Bir defasında Cuma selamlığında dahi bulunmuştu.

» Abdülhakim Efendi hakkında hattat Kemal Bey'in yazdığı levha.

mek daha kıymetlidir. Binaenaleyh sultanların en büyüğü Sultan II. Abdülhamid'dir. Bu zorluklar içinde çok hizmet etti. Eğer Sultan Hamid'in etrafında iyi insanlar olsaydı, hepsinden daha fazla hizmet edecek kabiliyeti vardı. Hazret-i Ömer şu anda dünyayı teşrif etse, kırk sene halifelik yapsa, bütün Ümmet-i Muhammed ona tâbi olup yardım etse, Cennetmekân Abdülhamid Han'ın zamanını geri getiremezler. Yani o zamanki dindarlığı geri getiremezler. Sultan Hamid'e kadar İslam sertâc idi (baş üzerinde tutulurdu, kıymet verilirdi). Sonra düşmeğe başladı. 1908'den sonra yazılan din kitapları, hatta mezar taşları bile muteber değildir. Bu kitaplardan, ancak muteber eserlere mehoz gösterenlere itibar edilir. Sultan Vahîdeddin, uzun zaman tahtta kalsaydı, Sultan Abdülhamid'den daha üstün olacaktı. Çünkü o, fıkıh âlimiydi."

Sultan Hamid onu unutmadı

"Büyüklüğü hakkıyla anlayamadı" buyurduğu Sultan Abdülhamid'in o zaman kapalı bulunan kabrinin önünden geçerken, "Esselâmü aleyke yâ melike'l-âdil ve rahmetüllahi ve berekâtüh" (Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun ey âdil hükümdar!) diye selâm verirdi. Sık sık "İslamiyetin iki hâmisi vardı. Zâhirini (dışını) Osmanlılar, bâtını da (içini) Nakşî büyükleri muhafaza ettiler. Onun için bu ikisine düşmandırlar" derdi. Bir defasında da, "Bu milletin çektikleri, Sultan Aziz'e yapılanların cezasıdır. Sultan Hamid'e daha sıra gelmedi" buyurdular. İslamiyette halife ömür boyu vazife yaptığından Sultan Hamid'in tahttan indirilmesinin meşru olmadığını, bu sebeple girilen harplerin cihad sayılmadığı için kaybedildiğini söylerdi.

İlk haclarını 1896'da vefat eden üstadlarının oğulları Seyyid Emin Efendi ile yaptılar. Emin Efendi, Beyrut ve Ezher âlimleriyle görüşüp ilmiyle kendisine hayran bırakmış; Beyrut Vâlisi vaziyetten Sultan Hamid'i haberdar etmişti. Hac dönüşü kabile İstanbul'da Kabataş İskeleyi'nde gemiden indiler. Saraydan bir memur gelip Emin Efendi'yi sorunca yolda vefat ettiğini söylediler. Bunun üzerine Abdülhakim Efendi'yi vaziyeti arz etmek üzere Saray'a götürdüler. Abdülhakim Efendi'nin sohbetinden hoşnut kalan padişah, "Annemde baş ağrısı vardır. Rüya da Peygamber Efendimizi görmüş. Senin ilâcın bu sene hacılarından ve benim evlâdımdan birindedir buyurmuş. Aman meded!" deyince Abdülhakim Efendi, "Estağfirullah, biz böyle işlerden anlamayız" deyip özür beyan etti. Padişah ısrar edince bir bardak su istedi; Fâtiha-i Şerîfe okuyup içine nefes verdi. Sonra "Emredin, bu suyu götürsünler, Vâlide Sultan hazretleri için" buyurdu. Vâlide Sultan suyu içtikten sonra iyileşti. Bunun üzerine padişah, hüsn ü zannının arttığı Abdülhakim Efendi'ye İstanbul'da kalmasını, kendisine bir meşihat (tekke ve medrese) vermeyi teklif etti. Abdülhakim Efendi, "Müsaade buyurursanız memlekete dönmemiz lâzımdır. Orada medresem var, talebelerim var. Biz manevî bir işaret almaksızın hareket etmeye mezun değiliz" buyurdu.

Sultan Hamid bilahare Başkale'ye adam gönderip medresenin ihtiyaçlarını tespit ve bu cihetten yardım ederek, ettirerek kendilerini unutmadığını göstermiştir. □

Ekrem Buğra Ekinci

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.